

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2012 július Ról-ról

Rainer M. János: Húsz év múlva (Kornai János: A szocialista rendszer. Pozsony, Kalligram, 2012.)

A Kalligram Kiadó újabb nagy vállalkozásba kezdett: a következő években tíz kötetben jelenteti meg *Kornai János* válogatott munkáit. A világszerte legismertebb magyar társadalomtudós terjedelmes életművét nem kronológiai, hanem tematikai rendbe osztották; a sorozatot a világhírt hozó *A hiány* nyitotta, második kötete az életmű első három és fél évtizedét lezáró *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Utóbbi először 1992-ben, vagyis pontosan húsz éve látott napvilágot angolul az Atlanti-óceán két oldalának legtekintélyesebb könyvkiadói közül kettőnek, Oxford és Princeton egyetemének gondozásában. A következő évben a *Heti Világgazdaság Kiadói Rt.* jóvoltából magyarul is. A mostani kiadás egyetlen szó változtatás nélkül adja kézbe az 1993-as kiadást – ez „jó érzéssel tölt el – jegyzi meg az életműkiadás első két kötete elé írt előszavában Kornai. – Nyugodtan vállalok minden szót, amit akkor leírtam.” (VIII–IX.)

A szocialista rendszer nemcsak Kornai életművében foglal el kitüntetett szerepet. *A hiány* angol kiadására a keresők ugyan valamivel több hivatkozást találnak (tízezer felett, míg ugyanez a szám *A szocialista rendszer* hasonló kiadására „csak” hét és félezer körül van az egyik legnagyobb könyvkeresőben, ám a lista tallózása során szembeötlően nagyobb az újabb, továbbá nem kimondottan közgazdasági-gazdaságtörténeti munkák aránya. Akárhogyan is, *A szocialista rendszer* recepciója rendkívül szerteágazó: a szűkebb szakmán kívül a gazdaságtörténet, a történettudomány, a politológia, a tranzitológia egyaránt felhasználja, interpretálja és hivatkozik rá.

Tekintettel arra, hogy referenzs kézikönyvről van szó, helyütt nem szükséges a munka részletező bemutatása. Legyen itt elég annyi, hogy a módszertani bevezető jellegű első könyvet követően a könyv két nagy részre tagolódik.

Az egyik a *klasszikus rendszernek* nevezett alaptípust, a szocialista rendszerek *eredeti, első fejlődési szakasza* nyomán létrejövő szisztémát elemzi. Kiindulópontja a politikai rendszer, amelyet a marxista–leninista párt osztatlan hatalmával és hivatalos ideológiája uralkodó befolyásával jellemez. Ebből következik az állami és kváziállami tulajdon uralkodó pozíciója. Végül mindkettőből a bürokratikus koordináció túlsúlya. Majd az előbbi háromból a gazdaság irányításának és működési mechanizmusának egy sor specifikus jelensége (tervalku, mennyiségi hajsza, paternalizmus, puha költségvetés korlát, erőltetett növekedés, krónikus hiánygazdaság stb.). Bár Kornai nem teljes mértékben lezárt történetként tekintett a szocialista (szovjet) rendszerre, a klasszikus (sztalini) rendszer felbomlására igen: „A klasszikus rendszernek a koherenciában rejlik az ereje, de ebben rejlik a gyengesége is. Egy kis túlzással azt mondhatnánk: olyan szorosan összefüggő szövedéket alkot, amelyben ha egy szál

elszakad, előbb-utóbb felfeslik az egész.” (403.)

A másik típusra a klasszikus rendszertől való *elmozdulás* kifejezést használta. A klasszikus rendszert irányítói különféle *indítékokból* – a gazdasági nehézségek feltornyosulása, a lakosság elégedetlensége, a hatalmon lévők elbizonytalanodása, esetleg külső példa – meg kívánják változtatni. Az elmozdulás típusait a klasszikus rendszerhez képest bekövetkező változás mélysége, illetve radikalizmusa alapján lehet elkülöníteni. A változás különféle *tendenciái*, a szabályozás „tökéletesítése” (átszervezés, vállalat-összevonás, a tervezés tökéletesítése), a politikai liberalizálás (a represszió enyhülése, az ideológia rugalmas revíziója, plurális csírák, korlátozott, de bővülő nyilvánosság, nyugati nyitás), a magánszektor részleges rehabilitációja, az öngazgatás, a piaci koordináció bővülő szerepe (ezt nevezi piaci szocializmusnak), az árreformok, a makrofeszültségek kezelésére irányuló eljárások általában nem módosítanak a szocialista rendszer alapvető, meghatározó vonásain: a kommunista párt hatalmi és ideológiai monopóliumán, a magántulajdon, illetve a bürokratikus koordináció meghatározó szerepén. A legradikálisabb változás, amikor a kommunista párt elveszíti a hatalom monopóliumát, s a kommunista ideológia legjobb esetben egy lesz más, versengő ideológiák sorában. Mint Kornai később többször elmondta, hosszú éveken át dolgozott a könyvön; a klasszikus rendszerről a nyolcvanas évek közepén írt, az elmozdulásról éppen az elmozdulás sodrában, a nyolcvanas évek utolsó harmadában. Húsz éve, éppen amikor befejezte művét – pontosan akkor fejeződött be a szocialista rendszer forradalmi átalakulása.

Erről a kivételes alkotás-lélektani pillanatról nemrégiben alkalmam nyílt megkérdezni magát a szerzőt. Arra voltam kíváncsi, vajon a szocialista rendszer reformtendenciáinak inkoherenciája *inkoherenciájáról* szóló tételét befolyásolta-e a rendszerváltás élménye és tapasztalata. Kornai azt válaszolta, hogy személyesen átélt története természetesen nyomot hagyott az egész könyvön. A klasszikus rendszer leírása még akkor született, amikor a gorbacsovi reformok perspektívája távolról sem látszott világosan. Az elmozdulás következetlenségeinek ábrázolásán viszont nyomot hagyott a szovjet típusú rendszer összeroskadása. Vagyis a *logikai építmény* készen állott, az inkoherenciatétel pedig ebből adódik. A következtetés megformálásába azonban „belejátszott” az éppen átélt (történelmi) tapasztalat.

A kilencvenes évek eleje – húsz évvel később ez világos – nemcsak a szovjet típusú rendszer megváltozásának történelmi, hanem a róla szóló diskurzus historiográfiai pillanata is volt. Közvetlenül 1989 fordulata után azokon a helyeken, ahol ez a rendszer generációk átélt tapasztalata volt, radikális fordulat állt be a róla szóló beszélgetésben. Egyrészt szabaddá vált maga a megismerés és az elemzés, értékelés és ítélet. Másrészt megváltozott a referencia kerete: elérhetővé váltak az írott, archivális források. Ám ebben a pillanatban diskurzus fogalmi kereteit leginkább az a jelentős részben politikai beszédmód határozta meg, amely a totalitárius leírás paradigmája, illetve annak ún. revizionista bírálata körül folyt – akkor már évtizedek óta. Kornai könyve ezen lépett túl. Nem *történelmi* feldolgozást készített; a könyvből nem ismerhető meg egyetlen konkrét szocialista rendszer kialakulásának folyamata sem, egyetlen helyi változat sajátlagos vonásait sem elemzi részletesen. Ehelyett leíró-logikai modellt kívánt alkotni, a rendszer felépítése, összetartó erői, a működés törvényszerűségei és ellentmondásai érdekelték. A modelljének *alapja* a szovjet típusú rendszer *eredeti felépülése*, vagyis a nagyjából 1917 és a harmincas évek eleje között a Szovjetunióban lezajlott folyamat. A leírás azonban nem erről és nem az egyes rendszerekről szól – csak jelen van benne mindegyik, utalások, összehasonlító megállapítások, táblázatok, grafikonok formájában. Ily módon a politikai gazdaságtan alapszemléletén túl hihetetlenül adat- és részletgazdag leírást adott az egész *jelenségről*, amelynek helyi változatait és tényleges időbeni alakulását éppen vizsgálni, vitatni kezdte a tudomány. Mindezt a pozitív leírás módszerével, a rendszerparadigma keretein belül. Biztos fogalmi, szemléleti és logikai keretet teremtett ily módon a szovjet típusú

rendszerekről szóló, új minőségbe lépett beszélgetéshez.

Húsz év múlva világosan látható tehát a mű historiográfiai, tudománytörténeti jelentősége. Az életműkiadás lehetne pusztán e tény elismerése. Egy szélteben-hosszában hivatkozott munkát érdemes az újabb nemzedék számára elérhetővé tenni. Húsz év után, gondolhatnánk, maga a tárgy, a szocialista rendszer *maga* azonban már nem annyira érdekes, immár nem része mai életünknek, sőt a szerzőt sem érdekli már. Ám a kérdésre – jelent-e valami, s mit jelent A szocialista rendszer húsz év múlva – a szerző (és az élet...) differenciált választ ad.

Nem arra utal, hogy ha térségünkben bárhol végignézünk magunk körül a tájon, még látjuk a szocialista rendszer nyomait: az épületeket, a rozsdásodó gyárakat és hasonlókat. Ezek a nyomok halványulnak, fogyatkoznak. A szocialista rendszernek van öröksége, amellyel kezdenünk kell valamit, sőt ez a szükség az idő előrehaladtával inkább nő, mint csökken.

Bár Kornai nem osztja a szocialista rendszer által hátrahagyott *romhalmaz* közhelyét, a rendszer modernizációs többletteljesítményéről sincs különösebben jó véleménye. Fontosabbnak tartja az örökül hagyott intézményrendszert, elsősorban az állami elosztás s ennek révén a bürokratikus koordináció örökölt elveit és eljárásait. De leginkább azt, ami e praxis nyomán a társadalmi tudatban kialakult, a állami gondoskodás iránti igényt, *elvárást*, amely nem párosul a részvétel, az ellenőrzés és a beleszólás igényével. Az intézmények pedig, ha már örökül hagyták őket, nem is mutatnak sok hajlandóságot arra, hogy mindezt biztosítsák vagy egyáltalán felkínálják. Magától értetődően sajátítják el és osztják újra immanens szempontjaik szerint a társadalom munkájának hozadékát (vagyis a tágabb értelemben vett magántulajdont). Tágabb gazdasági környezetüktől persze nem függetlenedhetnek teljesen (bár igény lenne rá...). Így aztán felértékelődik az az időszak (pontosabban: annak emlékezeti konstrukciója), amikor beleszólás ugyan nem volt, de a gondoskodás mindenesetre kiszámíthatónak tetszett. Most egyik sem tetszik. A szocialista rendszer iránti *nosztalgia*, konstatálja előszavában a szerző, általános térségi jelenség, amely ráadásul az idő előrehaladtával nő (húsz év múlva erősebb, mint a kilencvenes évek elején, sőt végén!). Magyarországra mindez hatványozottan igaz. Ennek magyarázata, hogy a magyarok a rendszer vége felé a szocializmus relatíve jobb változatában éltek, a gazdasági válság viszont a honi kapitalizmus és a demokrácia helyi krízisével ért össze, vagyis a kapitalizmus relatíve (leg)rosszabb változata jut osztályrészünkül.

Kornai János aligha gondolta, hogy a szocialista rendszer egyik paradigmikus jelensége, a *puha költségvetési korlát* húsz év múlva ennyire időszerű és aktuális napi probléma. A devizaadósk kimentéséről hangos a táj; bal- és jobboldalon hangosan követelik a *bail-out*-ot, magától értetődőnek tartják, hogy *az adós nem fizet*. Pedig óriási a különbség a valóban *könnyűültre* szorulóknak és azok között, akiknek *ez az üzlet egyszerűen nem jött be*. A magyar kimentés – mennyire természetes, hisz a hiszterizált, manipulált és álságos közbeszédben semmit sem vitatunk meg érdemben – éppen az utóbbiakat segíti, hogy *mégiscsak járjanak jól*... Húsz év múltán tehát sajnos igen sok tekintetben itt van közöttünk a szocialista rendszer. De mit közöttünk – a millió ágon összefonódott, transznacionális kapitalista rendszer utolsó nagy válsága éppen háztartások millióinak mesterségesen felpuhított költségvetési korlátjából is eredt, s bankok, ágazatok, nemzetgazdaságok, sőt integrációk kimentéséről szól; a kimentők rettegnek, hogy tétova intencióikat hogyan reagálják le – *ők maguk*; hatalmas multinacionális pszicho(ön)analízis folyik; a dívány a virtuális tőzsdék és az elektronikus hírportálok felülete...

Az életműkiadás következő kötete a *Parancsgazdaság és reform* címet viseli majd. Helyet kap benne Kornai első könyve, az 1955–56-ban írt (1957-ben kiadott, majd nyomban kiátkozott) *A gazdasági vezetés túlzott központosítása*. A szocialista rendszer még *belülről* való leírásának

első kísérlete. És szerepel majd benne a *Központosítás és kapitalista piacgazdaság* című terjedelmes esszé – 2012. január végéről. Húsz (ötvenöt?) év múlva a bíboros már nem ugyanaz, de a *régime* a réginek látszik? S vajon a muskétások, ha idősebben is, de tán bölcsebben, harcra készek még?

Kornai János: A szocialista rendszer. Pozsony, Kalligram, 2012, 671 + 32 old. 4990,- Ft. (Kornai János Válogatott Művei II. kötet)

Tetszik

Legyél az első az ismerőseid közül, akinek ez tetszik.

Kapcsolódó írások:

1. **Rainer M. János: Ahová a kapu nyílik (Somlyódy Nóra: A Balkán kapuja? Pécs Európa Kulturális Fővárosa. Pozsony – Budapest, 2010, Kalligram – Pesti Kalligram.)** Somlyódy Nóra könyvének tárgya – bár gyökerei a nem túl...
2. **Rainer M. János: Revízió és demokrácia (Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Pozsony, 2009, Kalligram.)** Már jó ideje nem lehet úgy olvasni egy könyvet a...
3. **Kornai János: Liberté, Égalité, Fraternité – Gondolatok a szocialista rendszer összeomlását követő változásokról** Bevezetés A francia forradalom célja a zsarnokság megdöntése volt. Most...
4. **Rainer M. János: A Kovács Tanösvény (Kovács Ákos: A kitalált hagyomány. Pozsony, 2006, Kalligram, 446 oldal, 3500 forint.)** Rainer M. János A Kovács Tanösvény Kovács Ákost és...
5. **Rainer M. János: A földszinttől az alagsorig (Horváth Sándor: Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika a Kádár-korban. Budapest, 2012, Napvilág.)** Horváth Sándor könyve erős képpel indul: 1960 áprilisában a Dobozi...

Cimkék: **Rainer M. János**